

II. MEHMED'İN İLK SALTANATI DÖNEMİNDE (1444-1446) GERÇEKLEŞEN HURUFİLİK KOVUŞTURMASI VE EDİRNE VAKASI MESELESİ

*The Issue of the Hurufism Prosecution and Edirne Case During the First Sultanate of
Mehmed II (1444-1446)*

Die Verfolgung des Hurufismus während der ersten Herrschaftsperiode von Mehmed II. (1444-1446) und das Ereignis von Edirne

Selçuk ŞENGÜL *

ÖZ

Hurufilik, XIV. yüzyılda yaşamış olan Fazlullah Hurufi'nin sistemleştirdiği felsefi ve mistik bir düşünce akımıdır. Başlangıçta, Timurlu Devleti egemenliğinde olan tarihî Azerbaycan ve İran sınırları içinde gelişen Hurufilik, daha sonra; günümüz İran, tarihî Horasan, Anadolu ve Balkanlarda da varlık göstermiştir. Hurufiler XV. yüzyıldan sonra gizli bir şekilde faaliyet göstermeyi tercih ettiğinden dolayı Hurufilik, genellikle anlaşılması zor bir fenomen olmuştur. Bunda, Hurufiliğin "sır içerikli dil"le örülü bir öğretiyeye sahip olmasının da etkisi yadsınamaz. Özellikle Osmanlı döneminde yaşamış olan Hurufiler konusunda bu zorluk daha çok hissedilmektedir. Hurufi olmasalar bile Hurufilikten etkilenecek yazan veya eserlerinde Hurufiliği andıran temalar barındıran şair ve yazarların olması, bu belirsizliği artıran unsurlar olmuştur. Ancak Hurufilik düşüncesi, onun tarihi kadar müphem değildir ve son elli yılda ortaya konan çalışmalar neticesinde, daha iyi bilinmektedir. Hurufilerin Timurlu Devleti'nde yaşadığı kötü tecrübelerden sonra Anadolu'ya geçerek gizlenmeyi tercih etmesi ve başta Bektaşilik olmak üzere bazı tarikatların içinde gizlenerek

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü Alevi Bektaşî Kültürü Anabilim Dalı, Nevşehir, Türkiye, selcuksengulunepostasi@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5502-1317.

varlığını sürdürmesi dikkate değerdir. Hurufilerin bugünkü Arnavutluk ve Makedonya gibi Balkan bölgelerinde de ciddi bir varlığı söz konusudur. Hurufilerce yazılmış eserlere ve diğer tarihî kayıtlara bakıldığında, Hurufilerin dönemin dinî düşüncesini de oldukça derinden etkilediği görülmektedir. Hurufilerin Osmanlı topraklarında karşılaştığı kayda değer ilk büyük problem, 1444 yılı civarında Edirne'de gerçekleşen bir dizi olaydır. Bu olaylarda, II. Mehmed'e yakın olan bazı Hurufi ileri gelenleri ile birçok Hurufi idam edilmiştir. Bu olaylar, Edirne'de o yıl yaşanan siyasi kargaşa ve savaş tehdidi ortamında gerçekleşirken, çalışmamızda, Hurufilere yönelik girişilen bu eylemlerin Osmanlı sarayı içindeki hizipleşmeyle bir ilişkisi olabileceği ihtimali ele alınmıştır. Bazı tarihçilerin de vurguladığı gibi bu olaylar, Hurufilerin tarihî serüveninde önemli bir kırılma noktası olmuştur. Bu durum, Hurufilerin gelecekteki tutumunu da belirleyen etkenlerden biri olmuştur. Bu çalışmada, Hurufilerin II. Mehmed ile kurduğu ilişkiler ve ardından uğradığı kovuşturmalar, dönemin tarihî atmosferi çerçevesinde irdelenmiştir. Ayrıca Edirne'de gerçekleşen olayların bir Hurufi kalkışması veya isyanı olup olamayacağı ele alınmış, son olarak Hurufilerin yaşadığı bu sürecin ilerideki tutumlarına ne şekilde yansımış olabileceği hususu, Hurufilerin Bektaşilikle ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hurufilik, Bektaşilik, Edirne Vakası, Osmanlı Kuruluş Dönemi, II. Mehmed.

ABSTRACT

Hurufism is a philosophical and mystical thought movement systematized by Fazlullah Hurufi, who lived in the 14th century. Hurufism, which initially thrived in the Timurid State, later appeared in Khorasan, Anatolia and the Balkans. Hurufism has often been an elusive phenomenon, especially since the Hurufis preferred to cooperate in secret, especially after the 15th century. Another reason is that Hurufism has a “mysterious language”. This difficulty is felt more especially in the case of Hurufis who lived in the Ottoman period. The fact that some poets and writers who are influenced by Hurufis more have themes evoking Hurufism, even if they are not Hurufis, increases this uncertainty. However, Hurufism thought is not as obscure as its history and is now widely known. It is noteworthy that after the Timurid State experience, Hurufis preferred to hide more in Anatolia and continued to exist by hiding in some cults, especially Bektashism. Hurufis also had a serious presence in Balkan regions such as Albania and Macedonia. When we look at the Works written by Hurufis and other historical records, it is sent hat the Hurufis deeply influenced the religious thought of the period. The first major problem that the Hurufis faced in Ottoman lands was a series of events that took place in Edirne around 1444. In these events, some Hurufi leaders who were close to Mehmed and many other Hurufis were executed. While these events took place in the atmosphere of political turmoil and under the threat of war in Edirne that year, it is worth examining whether these actions against the Hurufis have a relationship with the schism with in the Ottoman palace. In addition, some historians describe this event as a significant breaking point in the historical adventure of Hurufis. This breaking point also has determined the future attitude of the Hurufis. In this study, the relations the Hurufies established with II. Mehmed and the prosecutions they faced after wards examined within the framework of the historical atmosphere of the period. In addition, it has evaluated whether the events that took place in Edirne could be a Hurufi suprising or rebellion, and finally, the issue of how this process experienced by the Hurufis may have reflected on the in future attitudes discussed in the context of the relationship with Bektashism.

Keywords: Hurufism, Bektashism, Edirne Case, Ottoman Establishment Peiroad, Mehmed II.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Hurufismus ist eine philosophische und mystische Denkbewegung, die von Fazlullah Hurufi, der im 14. Jahrhundert lebte, systematisiert wurde. Ursprünglich entwickelte sich der Hurufismus in den Grenzen des historischen Aserbaidshans und Irans, die unter der Oberhoheit des Timuridenreiches standen. Später verbreitete er sich auch im heutigen Iran, im historischen Chorasán, in Anatolien und auf dem Balkan. Da die Anhänger des Hurufismus es nach dem 15. Jahrhundert vorzogen, im Verborgenen zu agieren, ist der Hurufismus im Allgemeinen ein schwer zu verstehendes Phänomen. Zweifellos trägt dazu auch die Tatsache bei, dass die Lehre des Hurufismus in einer „geheimnisvollen Sprache“ formuliert ist. Diese Schwierigkeit tritt besonders deutlich bei den Hurufi zutage, die während der Zeit des Osmanischen Reiches lebten. Weiter verstärkt wird die allgemeine Ungewissheit durch den Umstand, dass es verschiedene Dichter und Schriftsteller gab, die, selbst wenn sie keine Hurufi waren, in ihrer Arbeit von dem Hurufismus beeinflusst waren oder in ihren Werken Themen behandelten, die an den Hurufismus erinnern. Weniger obskur als die Geschichte ist hingegen das Denken des Hurufismus, das uns heute dank diverser Studien, die in den letzten fünfzig Jahren durchgeführten wurden, besser bekannt ist. Nach ihren schlechten Erfahrungen im Timuridenreich zogen die Hurufi es vor, in Anatolien unterzutauchen und ihre Existenz in bestimmten Orden, insbesondere dem der Bektaschiten, fortzusetzen. Auch im Balkan sind die Hurufi beispielsweise in Albanien und Mazedonien stark vertreten. Sieht man sich die von den Hurufi verfassten Werke und andere historische Aufzeichnungen an, wird deutlich, dass die Hurufi das religiöse Denken der damaligen Zeit stark beeinflusst haben. Das erste große Problem, mit dem die Hurufi im osmanischen Herrschaftsgebiet konfrontiert wurden, betrifft eine Reihe von Ereignissen, die sich um 1444 in Edirne zutrug. Bei diesen Ereignissen wurden einige einflussreiche Hurufi, die Mehmed II. nahestanden, und viele weitere Hurufi hingerichtet. Diese Ereignisse fanden vor dem Hintergrund politischer Unruhen und eines drohenden Krieges in Edirne in jenem Jahr statt. In dieser Studie wird untersucht, ob die Maßnahmen gegen die Hurufi möglicherweise mit einer Spaltung am osmanischen Hof zusammenhängen könnten. Wie einige Historiker hervorgehoben haben, stellen diese Ereignisse einen wichtigen Wendepunkt in der Geschichte der Hurufis dar. Sie waren einer der Faktoren, die das Verhalten der Hurufis in der Folge maßgeblich beeinflussen sollten. In dieser Studie werden die Beziehungen der Hurufis zu Mehmed II. und ihre anschließende Verfolgung im Kontext der Atmosphäre jener Zeit analysiert. Darüber hinaus wird erörtert, ob es sich bei den Ereignissen in Edirne um einen Aufstand oder eine Rebellion der

Hurufi handelte, und schließlich wird im Kontext des Verhältnisses der Hurufi zum Bektaschitentum diskutiert, wie sich diese Ereignisse in der Folge auf das Verhalten der Hurufi ausgewirkt haben könnte.

Schlüsselwörter: Hurufismus, Bektaschitentum, Ereignis von Edirne, Gründungszeit des Osmanischen Reiches, Mehmed II.

Giriş¹

Hurufilik, XIV. yüzyılda yaşamış olan Fazlullah Hurufi (veya doğduğu şehre nispetle Fazlullah Esterabâdî) tarafından kurulmuş ve sistemleştirilmiş felsefi ve mistik bir akımdır (Aksu, 1989: 2-381). Bir tarikat olarak² örgütlenmesi de (Usluer, 2009) Fazlullah Hurufi'nin karizmatik liderliği ile eserleri, Hurufilik tarihi boyunca birleştirici bir unsur ve Hurufiliğin tarihî seyrini takip ederken önemli bir referans noktası olmuştur. Fazlullah Hurufi'ye ait olan ve Hurufiliğin temel eseri olarak kabul edilen *Câvidânnâme* adlı eser, Kur'an'ın bâtını bir tefsiri sayılabilir. Fazlullah Hurufi, özgün olduğu değerlendirilen³ bir yöntemle ebce hesabı gibi bazı özel hesaplama araçlarını kullanarak harfler⁴ ve harflerle ilişkili sayılar üzerinden Kur'an'da yer alan ayet ve kıssalar ile hadisleri tevil etmektedir. Ayrıca diğer kutsal kitaplara ait bazı anlatımların da bu yöntemle tevil edildiği görülmektedir (Kasımov, 2011: 190). Bu yöntem Fazlullah Hurufi'nin eserlerinin neredeyse tamamında görülmektedir. Usluer'e göre Hurufilik, tefsir tarihi içinde önemli ve özgün bir yere sahiptir zira Fazlullah Hurufi'nin yaptığı şey, temelde, bir Kur'an tefsiridir (2009: 12).

Hurufilik, temsilcileriyle birlikte, XV. yüzyıl başlarında Anadolu ve Balkanlara nüfuz etmeye başladığında, en derin etkisini Bektaşî tarikatı (Usluer, 2009:181) ve Kızılbaş zümreler üzerinde göstermiştir. Bektaşilik, Osmanlı Devleti'nde, özellikle yeniçeriler nezdinde, büyük saygınlığı olan bir tarikat idi (Köprülü, 1991: 13). Fethedilen toprakların İslamlaştırılmasında ve yeniçerilerin dinî motivasyonunda eşsiz bir görev icra eden Bektaşî tarikatının devlet nazarındaki bu yüksek meşruiyeti, Timurlu Devleti'nin ve daha sonra Karakoyunluların egemen olduğu sahada yoğun bir baskı ve takibata uğrayan Hurufilerin Bektaşî tarikatına yanaşmasında etkili olmuştur

- 1 Bu makalede ele alınan konu, tarafımızdan hazırlanan "Hurufilik Düşüncesindeki *Vech (İnsan Yüzyü)*' Kavramının Alevî Bektaşî Kültürüne Etkisi" adlı Yüksek Lisans Tezinde kısmen ele alınmıştır.
- 2 Babinger bazı ifadelerinde, Hurufilikten bahsederken "Hurufilik Tarikatı" ifadesini kullansa da Hurufiliğin tarikat olmadığı, genel kabul görmektedir. Babinger'in bu ifadeyi kullanırken genelleme yaptığı kuvvetle muhtemeldir.
- 3 Hurufilik alanında birincil kaynaklar üzerine ciddi çalışmaları olan Fatih Usluer, Hurufiliğin harfler ve sayılarla kurduğu sistematüğün özgün olduğunu savunmaktadır. Araştırma ve eserlerine bakıldığında bunun kuvvetli bir sav olduğu görülür. Bkz. USLUER, F. (2009).
- 4 Bu harfler, Arapçada kullanılan 28 harf ile Farsçada kullanılan fazladan dört harfe (چ ژ گ پ) tekabül eder.

demek yanlış olmaz. Ayrıca katı bir dinî yorumdan uzak olup daha çok mistik ve irfânî diyebileceğimiz bir dinî anlayışa sahip olan (Mélíkkoff, 2019: 111) Bektaşiliğin bu yönü, Hurufilerin Bektaşî tekkelerinde kendilerine yer bulmaya çalışmasında bir diğer etkidir.

Dönemin kroniklerinde, Fazlullah Hurufî'nin halifesi olan Ali el-A'lâ'nın (asıl adı Ebü'l-Hasan-ı İsfahânî) Suriye'den Anadolu'ya geçip Hacı Bektaş tekkesinde Bektaşilere Hurufî öğretilerini telkin ettiği kaydedilmektedir (Usluer, 2009: 24). Bu ilişkinin Hurufilerle Bektaşiler arasındaki ilk ciddi yakınlaşma olduğu genellikle kabul edilmektedir. Gölpınarlı, bu rivayetleri aktarmakla beraber, Ali el-A'lâ'nın ölüm tarihinden ve Alıncak'ta medfûn olduğundan yola çıkarak bu ihtimali pek mümkün görmemektedir. Birtakım değerlendirmelerin ardından Gölpınarlı, Anadolu ve Rumeli'de Hurufiliğin yayılmasında Ali el-A'lâ'nın değil Mîr Şerîf ve Nesîmî'nin etkisi olduğunu savunmaktadır. Gölpınarlı, bu kabule ilişkin en eski kayda Hoca İshak Efendi'nin 1826'dan sonra yazıldığı anlaşılan *Kâşîfî'l-esrâr* adlı eserinde rastlandığını, dolayısıyla dönemin kaynaklarında Ali el-A'lâ'nın bahsi geçen faaliyetleriyle ilgili bilgi bulunmadığını belirtir (1973: 28). Ancak yine de Ali el-A'lâ'nın Hurufî öğretilerini Bektaşî öğretileriymiş gibi telkin ettiğine dair genel bir kabul vardır (Aksu, 1989). Her ne şekilde gelişmiş olursa olsun, XV. yüzyılın ilk çeyreğinde Hurufilerle başta Bektaşî Tarikatı ve Kızılbaş zümreler olmak üzere Anadolu'da faaliyet gösteren bazı tasavvufî tarikatlar ile Kalenderiler gibi zümreler arasında münasebetlerin başladığı görülmektedir. Bu faaliyetler, Hurufilerce yarı açık, yarı gizli ve mütemadiyen bir temkinlilik içinde gerçekleşmiştir. Buradan hareketle Hurufilerin Timurlu ve yer yer Karakoyunlu egemenliğindeki topraklarda yaşadığı takibatın olumsuz etkilerinden ders çıkardığı ve Anadolu'da tamamen açık bir şekilde faaliyet yürütmekten kaçınıp faaliyetlerini yarı gizli şekilde sürdürmeye çalıştığı sonucunu çıkarmak yanlış olmayacaktır. Bu temkinlilik nedeniyle Hurufiler, ileride herhangi bir gövde gösterisinden kaçınmış olabilir.

Yine de Hurufilerin XV. ve özellikle XVI. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nde zaman zaman kovuşturmaya uğradığı bilinmektedir. Kızılbaşlar⁵ istisna tutulacaksa⁶ Osmanlı

5 Buradaki "*Kızılbaşlar*" tabirinden, Osmanlı tarafından Safevilerle ilişkisi olduğu düşünülen Alevî zümreler kastedilmektedir. XVI. yüzyılda Osmanlı'da, Safevî tehdidi nedeniyle Kızılbaşlara yönelik ciddi kovuşturmalar ve baskılar söz konusudur.

6 XVI. yüzyılda Kızılbaşlara yönelik devletin tutumu bir dizi ayaklanmayı da beraberinde

döneminde Kalenderî gibi bazı heterodoks tarikat ve gruplara karşı gerçekleştirilen kovuşturmalar ve cezalandırmaların sınırlı kaldığı, genel bir kampanyaya dönüşmediği söylenebilir (Usluer, 2009: 26). Bu kovuşturmalara yönelik arşivlerde sınırlı belge bulunmaktadır. Örneğin 25 Mart 1573'te (H. 21-11-980) Filibe ve Tatarpazarı kadılarına yollanan bir hükümde, ismi zikredilen ve Hurufî oldukları bildirilen bazı kimselerin soruşturulması ve “mülhit” olduklarının anlaşılması durumunda başkente gönderilmesi emredilmektedir (Usluer, 2009: 26). Bu kovuşturmalara XVI. yüzyılda daha sık rastlandığı görülmektedir. Bu dönemde Safevîler ve Osmanlılar arasında yaşanan gerilim ve savaşlar ile Kızılbaşların siyasi faaliyetlerine yönelik kuşku, bazı heterodoks gruplara mensup kişilerin de bu kovuşturmalara dâhil edilmesinde etkili olmuştur, denebilir. Örneğin, Osmanlı arşiv belgelerinde yer alan bazı hükümlere bakıldığında, Safevî “tehdidinin” bu kovuşturmaların temel gerekçesini teşkil ettiği görülebilir. Safevî bağlantılı “*Rafızilere*”⁷ taviz verilmezken ve bu kişiler genellikle öldürülmek suretiyle cezalandırıldığı, Safevî bağlantısı olmayan sıradan “*Rafızilere veya Kızılbaşlara*” karşı basit hapis cezaları ile sürgüne gönderme gibi cezaların verildiği ve bu gibi kişilerin genellikle öldürülmediği görülmektedir. Örneğin, Dulkadir Beylerbeyine yollanan bir hükümde, Safevîlerle ilişkisi bulunan Rafızilerin toplanıp öldürülmesi emredilirken Safevîlerle ilişkisi olmayan sıradan Rafızilerin ise sadece hapsedilmeleri emredilmektedir (Öz, 1997: 60). Görüldüğü gibi özellikle XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı'nın politikalarını derinden etkileyen Safevî tehdidi, Kızılbaşların ve “*heretiklerin*” kovuşturulup cezalandırılmasında etkili olduğu söylenebilir. Bu kovuşturmalar sadece bu çeyrekle sınırlı kalmayıp XVI. yüzyıl boyunca sürdüğü belgelere yansımaktadır. Her ne kadar Hurufîlerin de bu yüzyılda kovuşturulduğu görülse de Usluer, kaynaklarda ve dönemin anlayışında, Kalenderiler

getirmiştir. Bu ayaklanmaların ilki olan Şahkulu Ayaklanması ile birlikte Kızılbaşlara yönelik fetvalar da vermeye başlamıştır. Fetvalarla Osmanlı Devleti'nin Kızılbaşlara karşı sürdüreceği mücadele resmi bir mahiyet kazandırmıştır. Bunun yanı sıra Kızılbaşlara verilen cezalar XVI. yüzyıl boyunca Osmanlı arşiv belgelerine de yansımıştır (Artan, 2019: 309; Koyuncu, 2014: 73; 103-136; Şahin ve Feridun, 1994: hüküm nr. 27, 71, 111, 281, 330, 453, 454).

- 7 Sözlük anlamı olarak “*terk etmek, bırakmak, ayrılmak*” anlamlarına gelen Rafızî terimi, ilk üç halifenin hilafetini reddeden Şîî grupları, daha sonra da Şîî unsurları taşıyan bazı bâtınî grupları ifade eder. Osmanlı'da ise Bu terimle daha çok Şîî unsurlar taşıyan bâtınî gruplar kastedilmiştir. Bu terim, ileride Alevî diye anılacak olan ve genel kabul görmüş İslam yorumundan ayrılan muhtelif derviş zümreleri, Şîî inancını benimseyen Acemler, Kalenderiler, özellikle Safevî Devleti'nin kurulması esnasında ve sonraki dönemlerde Anadolu'da ve İran'da bulunan Osmanlı muhalifi Kızılbaş zümreler için kullanılmıştır. Bkz. (Öz, 2007: 396-397).

ve diğer bâtinî zümrelerle Hurufiler arasında net bir ayırım yapılmadığı olgusundan hareketle bu bilgilere temkinli yaklaşılması gerektiğini söylemektedir (2009: 26).

Gerçekten de Osmanlı'da, dönem dönem heterodoks gruplar arasında kesin bir ayırım yapılmamış ve bu gruplara mensup kişilere toptan Kâlelerî, Işık, Rafîzî, mühlîh gibi genel bir isimlendirmede bulunma eğilimi olmuştur. Ocak'a göre de bu kovuşturma ve cezalandırmaya muhatap bazı kişiler, Hurufî olmasalar bile Hurufî düşüncelerden etkilenmiş kişilerdir ve daha çok Kâlelerî dervişleridir (2013: 155). Ahmed Refîk, XVI. yüzyılda bazı "*Rafîzîlerin*"⁸ diri diri yakılarak veya Kızılirmak'a atılmak suretiyle cezalandırıldığını söylemektedir (1994: 33). Ocak ise İslam hukukunda yakarak öldürme cezasının olmamasından hareketle Hurufîlerin yakılarak cezalandırılmasına ilişkin kayıtlara temkinli yaklaşılması gerektiğini savunmaktadır (2013: 155). Ocak, ayrıca, *es-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*'de Hurufîlerin "*hulûl*" inancını taşıdığı gerekçesiyle cezalandırıldığı bildirilse de pek çok Hurufî ve Kızılbaş şairin şiirlerinde, hulûl inancına yönelik unsurlar bulunduğu ve bu şairlere yönelik herhangi bir kovuşturma veya cezalandırmanın gerçekleştirilmemesinin dikkat çekici olduğunu ifade etmektedir. Devamında ise bu durumun müellifin rivayetini tartışmalı hâle getirdiğini savunmaktadır. Ayrıca "*hulûl*" inancının Hurufîliğe özgü olmadığı, daha çok Hallâc-ı Mansûr'un "*ene'l-hakk*" düsturundan esinlenmiş olan ve o dönem Osmanlı coğrafyasında faaliyet gösteren Melamilik, Hayderilik, Kâlelerîlik, Mevvelilik gibi birçok tarikat ve meşrepte kendisine yer bulan bir düşünce olduğunu belirtmektedir (2013: 156-157).

Hurufîlik, ilk dönüm noktasını başta kurucusu Fazlullah Hurufî'nin Timur'un emriyle idam edilmesi olmak üzere müntesiplerinin uğradığı baskı ve bir dizi katliam döneminde yaşamıştır. Bu dönüm noktasının ardından, Anadolu ve Balkanlara kaçan Hurufîlerin, II. Mehmed'in ilk saltanatı döneminde başkent Edirne'de maruz kaldığı olaylar, birçok tarihçi tarafından ikinci dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada, bahsi geçen dönüm noktasına gelmeden önce, Hurufîlerin katledilmesiyle sonuçlanacak olan Edirne Vakası'nın nedenleri, dönemin siyasi ve toplumsal gelişmeleri bağlamında ele alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmada, Edirne'deki politik hava, savaş ve işgal tehdidi ile II. Murad'ın oğlu lehine tahtı terk edişiyle

8 Ahmed Refîk'e göre Rafîzîler, Bektaşîlerin aksine, Safevî sahasından gelen bir etkiyle Osmanlı ülkesinde karışıklık çıkaran ve Osmanlı'yı yıkmak için Safevî şahları tarafından kullanılan kişilerdi. Refîk, Bektaşîlerle Rafîzî dediği Safevî yanlısı grupları ayırmaya dikkat ediyor (1994: 24).

birlikte II. Mehmed'in tahta oturma koşulları ve bu gelişmeye karşı saray içinde gelişen muhalefet, Huruflerin katli olayında dikkate alınması gereken parametreler olarak belirtilmiş ve ele alınmıştır.

1. Huruflere Yönelik Edirne'de Gerçekleşen Kovuşturma ve Cezalandırmalar

Tarihçiler ve tarihî belgeler, 1440'lı yıllarda Edirne'de gerçekleşen ve Huruflerin ağır bir şekilde cezalandırılmasıyla sonuçlanan bir dizi hadiseden bahsetmektedir. Bunun dışında, II. Bayezid ve II. Selim zamanında da "İsık" ve "Hurufi" adı altında bazı kovuşturmaların olduğu bilinmektedir (Öz, 1997: 62). Ancak bu çalışma, Edirne'de II. Mehmed'in ilk saltanat döneminde meydana gelen Hurufi hadiseleriyle sınırlı tutulmuştur. II. Mehmed, tahta çıkmasından itibaren, devlet erkânı içinde, başını Çandarlı Halil Paşa'nın çektiği ciddi bir muhalefetle karşılaşmıştır. Yanı sıra, Avrupa'dan gelen savaş tehdidi, siyasi ortamın daha da gerginleşmesine sebep olmuştur. II. Mehmed'e yönelik muhalefet, daha sonraları Çandarlı'nın örtük desteğinde gerçekleştiği düşünülen bir isyanla neticelenmiştir. Devletin tepesinde cereyan eden bu kriz, II. Murad'ı harekete geçmeye zorlamış ve II. Murad Edirne'ye gelerek yeniden tahta oturmuştur (İnalçık, 2010: 150). Bu durum, II. Mehmed'in, kısa süren bu ilk saltanat döneminde, devlet içindeki güçlü bir hizip tarafından istenmediğini göstermektedir.⁹

9 Bu dönemde yaşanan gelişmeleri kısaca şöyle özetleyebiliriz: II. Mehmed'in babası padişah II. Murad, Macar öncülüğündeki haçlı ordusuyla giriştiği bir dizi muharebenin ardından Macar Kralıyla Edirne-Segedin Antlaşması'nı imzalar (İnalçık, 1954: 38). Bu antlaşma ile Balkanlarda bir süredir devam eden belirsiz durum sona erince, Padişah II. Murad, beklenmedik bir kararla tahtı şehzade Mehmed'e bırakarak Bursa'ya çekilir (İnalçık, 2010: 148). II. Mehmed'in ilk saltanat dönemi; siyasi karışıklık, Şehzade Orhan'ın tahta geçme çabaları ve Macarların antlaşmayı bozarak yeniden Osmanlı topraklarını tehdidiyle geçer. Bu dönemin siyasi karmaşası, başkent Edirne'nin sosyal hayatını da olumsuz etkiler. II. Mehmet'in tahta çıkmasını müteakip, diğer Hristiyan devletlerin ve Papa'nın kışkırtmasıyla Macar Kralı, Edirne-Segedin Antlaşması'na ve ettiği yemine sadık kalmayarak Türklere karşı yeniden bir haçlı seferi düzenleme kararı alır. Bunun üzerine Edirne'de halkı arasında büyük bir panik baş gösterir. Bu sırada Şehzade Orhan da Edirne üstüne yürümek ister ancak başarısız olur ve geri çekilir (İnalçık, 2010: 148-149). Bütün bu karmaşanın ardından, Macarların öncülüğündeki haçlı ordusunun Tuna'yı aşip Varna'ya yaklaşması üzerine devlet erkânı II. Murad'ı yardıma çağırır ve II. Murad ordunun başına geçmeyi kabul eder ancak taht II. Mehmed'de kalır. II. Murad komutasındaki Osmanlı ordusu, Varna'da Macar Krallığı öncülüğündeki haçlı ordusu bozguna uğratar. Çandarlı Halil Paşa'nın ısrarlı taleplerine rağmen II. Murad, tahta geçmeyi reddederek bu kez Manisa'ya çekilir (İnalçık, 2010: 150).

Edirne'de Hurufilerin katledilmesiyle sonuçlanan olaylar Varna'daki karşılaşmadan önce Haçlı ordusunun Tuna'yı geçip Edirne'yi tehdit ettiği zamana rastlamaktadır. Dönemin kaynaklarında bu olaya ilişkin anlatımlar sınırlıdır. Söz konusu olay, aşağıda verilen dört farklı kaynak ışığında izah edilmeye çalışılmıştır. Bunlardan ilki, Taşköprizâde'nin *eş-Şakâ'îku'n-Nu'Mânîyye fî Ulemâ'î'd-Devleti'l-Osmânîyye* adlı eseridir. Taşköprizâde, hadiseyi şöyle aktarmaktadır:

“Merhumun Murad Han oğlu Mehmed Han ile aralarında geçen garîp bir hikâyesi vardır. Anlatıldığına göre, sapık Hurufî taraftarlarının elebaşı Fazlullah et-Tebrizî'nin bağlılarından biri Sultan Mehmed Han'ın hizmetine girme şerefine erişmişti. Süslü bilgilerinden bazılarını ona anlatmış ve Sultan Mehmed Han'ın gönlünü kazanmıştı. Takipçileri ile birlikte onu başkentte koruma altına aldı. Vezîr Mahmud Paşa onun bu durumuna son derece üzüldü. Fakat Sultan'dan korkusundan onlar hakkında hiçbir şey söyleyemedi. Durumu Fahreddin Efendi'ye haber verdi ve iddialarını bizzet işitmesini istedi. Fahreddin Efendi, Mahmud Paşa'nın evine gızlendi. Mahmud Paşa da bu mülhidi evine davet etti ve onlara muhabbet besliyor gibi yaptı. Bu mülhid, inandıkları bütün sapkın kuralları ona anlatırken Fahreddin Efendi de dinliyordu. Söz hulûl bahsine gelince Fahreddin Efendi sabredemedi ve yerinden çıkarak mülhide söviüp saymaya başladı. Bunun üzerine oradan kaçan mülhid, padişahın sarayına sığındı. Fahreddin Efendi ise peşini bırakmadı ve onu yakaladı. Sultan, Fahreddin Efendi'den utancandan bu duruma ses çıkarmadı. Daha sonra Fahreddin Efendi Edirne'deki Yeni Cami'ye gitti. Müezzînler ezan okuyarak halkı çağırdılar. Halk camide toplanınca Fahreddin Efendi minbere çıktı. Bu mülhidlerin sapkın mezheplerini halka anlattı. Kâfir ve zındık oldukları, bu yüzden de öldürülmeleri gerektiği hükmüne vararak öldürülmelerine yardımcı olacakların çok büyük sevaba ulaşacaklarını ilan etti. Ardından zındığı ve arkadaşlarını şehrin musallâsına götürüp onların elebaşısını yakıttı.” (2019: 112-114).

Hurufilerin öldürülmesi olayını ele alan bir diğer yazar ise Babinger'dir. Babinger, bir İtalyan ve bir Osmanlı kaynağına dayandırdığını belirttiği olayı¹⁰, Acem ülkesinden gelen ve Acem diye tabir ettiği Hurufî bir dervişin, padişahın (II. Mehmed) ilgisine mazhar olduğu, ancak muhafazakârların bu ilgiden rahatsız olduğu şeklinde anlatmaktadır. Daha sonra bu dervişe, Çandarlı Halil Paşa ve Müftü Fahreddin (Taşköprizâde bunun Fahreddin el-Acemî olduğunu söyler) tarafından komplot kurularak onun sapkın görüşlerinin açığa çıkarıldığını ve bunun üzerine II. Mehmed'in

10 Babinger İtalyan kaynağının ne olduğunu belirtmez, Osmanlı kaynağı ise Taşköprizâde'nin yukarıda belirtilen eseridir.

istemeden de olsa Hurufî dervişi Müftî Fahreddin'e teslim ettiğini anlatan Babinger, anlatımını şöyle sürdürmektedir:

“Müftî, camiye gidip orada toplanmış olan cemaate öfkeli bir konuşma yaptı. Tehlikeli kâfirî idam yerine götürmelerini, onun öldürülmesine yardım edenlerin öbür dünyada ödüllendirileceğini söyledi. Acem, namazgâha götürüldü. Bu arada öfkeli kalabalık oraya odun yağmıştı. Onu yakıtılar... Acem'in müritleri de yakıldı.” (2003: 50).

Babinger'in anlatımında da olayın bir ayaklanma neticesinde çıktığına dair bilgi bulunmamaktadır. İnalçık ise olayın yaşandığı dönemin siyasi ve askerî gelişmelerini de ele almaktadır:

“Haçlı ordusu 18-22 Eylül'de Tuna'yı aştı. İstilâ haberi gelince, payitahtta bütün yaz hâkim olan kararsızlık ve telâş hakiki bir panik haline inkulâb etti. Edirne'de bir katliâmıla biten Hurufî ayaklanması, Bedestanı ve şehrin büyük bir kısmını küle çeviren yangından sonra halkın gösterdiği hoşnutsuzluk ve heyecan arasında devlet büyükleri, çok yakın saydıkları muhasaraya karşı ne tedbir alacaklarını bilemiyorlardı.” (1954: 70).

İnalçık, bir “*ayaklanmadan*” bahsetmekle birlikte bu ayaklanmanın nasıl çıktığını ve ne şekilde cereyan ettiğini belirtmemektedir. Ancak çağdaş kaynaklarda, Hurufîlerin çıkardığı bir ayaklanmaya veya Edirne Vakası'nın bir ayaklanma neticesinde cereyan ettiğine dair bilgiye rastlanmamaktadır.

Hurufîlerin yakılarak öldürüldüğüne ilişkin bir diğer kaynak da Georgius adındaki Macar esirin tanıklığıdır. Bu tanıklık, olayı doğrudan anlatmasa da o dönem Hurufîlerin nasıl algılandığına yönelik bir anlatıma sahip olmasından dolayı önemlidir. Georgius, Hurufîlerden bahsederken onların, “*aşırılıklarının*” tespit edilmesi hâlinde yakılarak cezalandırıldığından ve bu nedenle Hurufîlerin fikirlerini gizli şekilde devam ettirdiğinden bahsetmektedir (Özcan, 2013: 117). Hurufî hadisesinin vuku bulduğu yıllarda Edirne'de esir olarak yaşamış olan Georgius'un bu ifadeleri, diğer kaynaklarda olaya ilişkin anlatılanları güçlü şekilde doğrulamaktadır. Bunun yanında, Georgius'un tanıklığında çok önemli bir ipucu saklıdır: Hurufî olmak, yakılarak öldürülme cezası için yeterli bir suçlamadır.

Edirne'deki Hurufî hadisesi ile ilgili kaynaklarda yer alan bilgiler hemen hemen bu kadardır. Kaynakların karşılıklı olarak okunmasından yola çıkılarak bu hadisenin yaşanmış olduğu sonucuna varılabilir. Yine de olayla ilgili belirsiz olan noktalar vardır. Kaynaklar; tecziye edilen Hurufîlerin sayısı, cezalandırmanın tam olarak nasıl

gerçekleştirildiği, Hurufilerin buna karşı direnip direnmediği veya öncesinde bir ayaklanma çıkarıp çıkarmadığı gibi hususlarda net bilgi vermemektedir. Kaynaklarda yer alan bilgilerin sınırlı olması nedeniyle olayı, gerçekleştiği zamanda meydana gelen diğer gelişmelerle karşılaştırmalı bir şekilde okumak gerekmektedir. Bu nedenle yukarıda dönemin diğer gelişmelerine de kısaca değinilmiştir. Devamında, bu gelişmeleri Hurufilerin tutumlarıyla karşılaştırarak ele almak, meseleyi daha iyi kavramak için faydalı olacaktır.

2. Edirne Vakası'nın Dönemin Siyasi Gelişmeleriyle İlgisi

Bir önceki başlıkta, 1444 yılının kargaşa atmosferi içinde cereyan eden Hurufi hadisesi ele alınmıştır. Tarihte, dinî görünümlü hadiselerin genellikle politik bir arka planı da bulunduğu gerçeğini dikkate aldığımızda, meseleyi, olayın gerçekleştiği dönemin siyasi gelişmeleriyle birlikte ele almanın bazı sonuçlara ulaşmak açısından önemli olacağı değerlendirilmektedir. Bu nedenle bu başlık altında, Edirne Vakası'nın dönemin siyasi gelişmeleriyle bir ilişkisinin olup olmadığı ele alınacaktır.

Öncelikle II. Mehmed'in tahta çıkmasına karşı Osmanlı bürokrasisi arasında ciddi bir muhalefet olduğu ve bu muhalefetin başını Çandarlı Halil Paşa'nın çektiği tekrar vurgulanmalıdır. Bu dönem, bahsi geçen durumu kanıtlayacak hadiselerle doludur. Örneğin, Macarların öncülüğündeki haçlı ordusunun Tuna'yı aşıp Edirne'ye yürümesi üzerine II. Mehmed'e yakın devlet adamları, onu, Varna'ya götürerek otoritesini güçlendirmek isterken Çandarlı, ısrarla II. Murad'ın ordunun başına geçmesini istemekteydi. Böylece II. Mehmed'in muzaffer bir komutan namını kazanıp otoritesini sağlamasını engellemiş olacaktı (İnalçık, 1954: 80). Sonuç olarak Çandarlı'nın istediği olmuş ve II. Mehmed, Edirne'de bırakılırken II. Murad ordunun başında Varna'ya yürümüştür.¹¹

Nihayet bir diğer önemli hadise, 1446'da cereyan eden bir yeniçeri isyanıdır.¹² Her ne kadar bu hadise, Edirne Vakası'ndan iki yıl sonra gerçekleşmişse de döneminin siyasi havasını anlamak açısından bahse değerdir. Çandarlı'nın kışkırttığı söylenen

11 Uzunçarşılı, bu dönemdeki çekişmeyi şöyle anlatır: “Sultan Mehmed'in bu ikinci hükümdarlığı da kısa sürdü. Genç hükümdarın etrafında vezir-i âzam Halil Paşa'ya rakip olan Zağanos Paşa partisi onu fütübata teşvik ediyorlardı. Halil paşa ise henüz tehlikenin geçmediğini ve Eflâk prensinin iltibakiyle Tuna nehrinin ötesinde bulunan Jan Hunyad'ın tehdidini görerek (Iorga c. I, s. 444) ihtiyatlı hareket edilmesini ileri sürüyordu.” (1988: 384).

12 Şerefname'de bu tarih 1445 yılı olarak geçer. Bkz. Şeref Han (1971), *Şerefname*, (Bitlis: 1597), İstanbul: Ant Yayınları.

isyanın siyasi hedefi, II. Mehmed'in yakın adamı Şahabeddin Paşa'yı etkisiz hâle getirip ardından II. Murad'ın tekrar padişah olmasını sağlamaktı ki bunda da muvaffak olunmuştu (İnalcık: 1954: 93-94). Bu süreçte bazı vezirlere dahi saldırıldığı kaydedilmektedir (Şeref Han, 1971: 92-93). Görülmektedir ki II. Mehmed'in ilk saltanat devri tam bir siyasi kargaşa ve iç çekişmeler içinde geçmiş, nihayetinde tahttan uzaklaştırılması sağlanmıştır. Hurufi hadisesi, bu çerçevede daha anlamlı bir yere oturmaktadır.

Kaynaklardan yola çıkarak tahta çıkışından beri II. Mehmed'in hükümranlığının Çandarlı'nın başını çektiği hizip tarafından çeşitli yollarla etkisiz kılınmak istendiği sonucu çıkarılabilir. Anlaşıldığı kadarıyla ilk saltanat döneminde II. Mehmed'in hareketleri sürekli takip edilmiş, inisiyatif alması engellenmiş ve kişisel ilişkileri mercek altına alınmıştır (İnalcık, 2003, 396). Genç padişahın Acem ülkesinden geldiği söylenen Hurufi bir dervişi sarayında ağırlayarak onun fikirlerini dinlemesi ve ardından Çandarlı Halil Paşa, Kessabzâde Mahmud Bey¹³ ve Müfti Fahreddin tarafından bunun engellenmesi, bu bağlamda düşünüldüğünde, oldukça dikkat çekicidir. Padişahla bu şekilde yakınlaşmış birisinin (veya birilerinin) “*şındıklık*” ve “*mülhitlikle*” suçlanıp cami avlusunda gerçekleşen ateşli bir nutkun ardından (ya yakılarak ya da öldürüldükten sonra cesedi/cesetleri yakılarak) idam edilmesi, yukarıdaki çıkarımı desteklemektedir. Belki de bu olay, bir bakıma, Çandarlı hizbinin asıl muktedir olduğunu halka ve genç padişaha gösterme aracına dönüşmüştür. Olaya ilişkin aktarımlarda, II. Mehmed'in bahsi geçen Hurufi dervişi “*istemeden de olsa*” teslim ettiği belirtilmektedir (Babinger, 2003: 50). Derviş, II. Mehmed'e sığınmış ancak padişah, dervişi teslim etmek zorunda kalmıştır. Zira mülhitlikle suçlanmış birini korumak, her şeyden önce, padişahın halk nazarındaki dinî meşruiyetinin sorgulanmasına yol açacaktır ki bu durum, bir hükümdarın isteyeceği en son şey olsa gerektir.

Edirne Vakası, yukarıda izah edilmeye çalışılan siyasi ve askerî karmaşa ile II. Mehmed'in beklenmedik şekilde tahta çıkışına karşı bir kısım devlet adamı tarafından gösterilen reaksiyon ve direnç bağlamında okunduğunda, hadisenin, çok yönlü bir olgunun ve bir çeşit hesaplaşmanın merkezinde gerçekleşmiş olabileceği ihtimalini

13 Bu kişi bazı kroniklerde ve çalışmalarda Veziriazam Mahmud Paşa ile karıştırılmaktadır. Şakayık'ta da bu kişinin Veziriazam Mahmud Paşa olduğunu belirtir ancak Halil İnalcık, bu kişinin Veziriazam Mahmud Paşa değil Kessabzâde Mahmud Bey olduğunu belirtir (İnalcık, 1954: 37).

düşünmemizi gerektirmektedir. Eldeki sınırlı kaynaklar nedeniyle kesin bir yargıya varmak zor olsa da Edirne Vakası'nı bir dinsel sapıklığın cezalandırılması gibi tek yönlü bir hadise olarak ele almanın eksik bir değerlendirme olacağı açıktır. Tahta çıkışından beri bürokrasi içinde bir meşruiyet krizi yaşayan genç bir padişahın, inisiyatif alabilmek için gerçek otoritesini ortaya koyması lazımdı ki II. Mehmed'in, ilk saltanatı döneminde bu güce ulaşamadığı bilinmektedir.

3. Edirne Vakası'nın Hurufilerin Siyasi Tutumuna Etkisi

Hurufilerin siyasi iktidarla ilişkisi, kurucusu Fazlullah Hurufi'den beri çalkantılı olmuştur. Fazlullah Hurufi'nin devrin hükümdarı Timur'u kendi düşüncesine davet ettiği ancak başarısız olduğu aktarılır (Usluer, 2009: 46). Daha sonra ise Fazlullah Hurufi, Timur'un emriyle oğlu Mirân Şah tarafından Alıncak Kalesi'nde idam edilir (Ballı, 2010: 42). Fazlullah Hurufi'nin idamından sonra Timurlu Devleti'nin egemen olduğu topraklarda Hurufilere yönelik baskı ve kovuşturmalar artar. Bu baskılar Karakoyunlu döneminde de sürer.

Usluer, Ocak ve Fatrus'a göre Hurufilerin iktidarı hedefledikleri ve Fazlullah Hurufi'nin siyasi bir misyonunun bulunduğunu belirttikten sonra, ancak bu isyanın iktidarı ele geçirme amacı taşıdığına dair bir kayıt olmadığını belirtir (2009: 18-19). Hurufilerin siyasi programlarını sürdüreceği hiyerarşik bir örgütlenmesinin olmaması, kurucusunun siyasi faaliyetlerinin tebliğ düzeyinde kalması, bir tarikat şeklinde örgütlenmemesi gibi unsurlar, Usluer'in görüşünü destekler mahiyettedir. İsfahan'da gerçekleşen isyanın yoğun baskıya karşı gösterilen bir refleks olması, ihtimal dâhilindedir. Ancak Timur'un, Fazlullah Hurufi'yi ve onun faaliyetlerini kendi iktidarına karşı bir tehdit olarak görmüş olabileceği ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Hurufiler Timur'dan sonra Şâhruh ve Karakoyunlu hükümdarı Cihânşâh zamanında da ciddi bir baskıya maruz kalmıştır. Özellikle Cihânşâh ile Hurufilerin ilişkisi, konumuz açısından dikkate değerdir. Cihânşâh'ın Hurufilerle yakınlığı bilinmektedir. Bu yakınlışmanın salt edebî bir zevkle açıklanamayacağı, Cihânşâh'ın Hurufi düşüncesinden de ciddi bir şekilde etkilenmiş olduğu değerlendirilmektedir. Dönemin meşhur din âlimlerinden olan Celâlüddin Devvânî'nin Hurufilikle ilgili

bir eser olan *Risaleyi Hurûf*'ü hazırlayarak Cihânşâh'a takdim ettiği düşünülmektedir (Baharlu, 2021: 70). Macit'e göre Hakikî mahlasını kullanan Cihânşâh'ın şiirlerindeki Hurufi etki açıkça görülmektedir (2012: 13). Örneğin Cihânşâh, bir beyitinde şöyle der:

*“Hidâyet indi senün şânuna zî-fazl-ı İlâh
Bu maniden sana men hatm-i enbiyâ dimişem”* (Macit, 2012: 51)¹⁴

Görüldüğü üzere Cihânşâh, Hurufilerce çokça kullanılan “fazl-ı ilâh” terkihiyle doğrudan Fazlullah Hurufi'yi kast ederek onun şanına hidayetini indigini söylemektedir.

Hurufilerin Timur, Cihânşâh ve II. Mehmed'le kurduğu ilişkilerin akıbeti her üç hükümdarda da hüsrarla sonuçlanmıştır. Bu üç sultanla kurulan ilişkinin tarih aralığı yaklaşık 50 yıldır. Hurufilerin II. Mehmed'den sonra siyasi iktidarla kurduğu ilişkilere oldukça dikkat ettiği varsayılabilir. II. Mehmed'e kadar siyasi otoriteyle yakın ilişki kurarak onları etkilemek istemelerinin ötesinde bir siyasi amaç taşıyıp taşımadıkları kayıtlara bakılarak tam olarak anlaşılmasa da Hurufilerin bunun haricinde ciddi bir siyasi faaliyetlerinin bulunmaması, siyasi otorite üzerinden meşruiyet sağlayarak düşüncelerini rahatlıkla anlatma amaçları olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Zira Hurufi düşüncesinde, genel kabul gören İslami yoruma oldukça aykırı gelecek fikirlerin bulunması, Hurufilerin, siyasi otoritenin, en azından, desteğini veya himayesini istemelerinde bir etken olmuştur, denebilir.

II. Mehmed ve Edirne Vakası'ndan sonra Hurufilerin siyasi iktidarla doğrudan ilişki kurduğuna dair görüş farklılığı bulunmakla birlikte, bu şekilde güçlü bir ilişkiden bahsedilmesi zordur. Heß'e göre Hurufilerin II. Mehmed'le kurdukları ilişki, Fazlullah Hurufi'nin idamıyla başlayan ilk döneminin sonudur. Bu dönemi “açık misyonerlik” olarak adlandıran Heß, Edirne Vakasından sonra Hurufilerin içe dönük ve gizli faaliyetlere ağırlık verdiğini belirtir ve bu dönemde politik hırslarından vazgeçtiğini ekler (2011: 157). Ancak Heß'in tasnifinde ilk dönemi “açık misyonerlik” olarak tanımlamasında bazı problemler bulunmaktadır. Hurufilerin II. Mehmed'den önce, mütemadiyen açık propaganda eğiliminde oldukları rahatlıkla savunulamaz. Fazlullah Hurufi'nin halifelerinden olan Ali el-A'lâ'nın yukarıda da belirtildiği gibi

14 “fazl-ı ilâh” tabiri Hurufilerce Fazlullah Hurufi için kullanılan sıfatlardan biridir. Bu bağlamda Cihânşâh'ın Hurufilerle aynı tabiri kullanması dikkate değerdir.

Hurufi öğretilerini Bektaşî öğretileymiş gibi telkin ettiğini biliyoruz. Ali el-A'lâ'nın 1419'da öldüğü bilindiğine göre Hurufilerin açık propaganda faaliyetini sürdürdüğü iddia edilse bile Edirne Vakası'ndan çok önce gizlenerek de faaliyet gösterme eğiliminde oldukları rahatlıkla ileri sürülebilir. Bunun tersi örnekler de bulunmaktadır. Söz gelimi, İbn-Hacer el-Askalanî'nin *İnbâ'ü'l-ğumr* adlı eserine göre Ali el-A'lâ ile aynı dönemde yaşadığı bilinen meşhur şair Nesîmî, görüşlerini Hurufî şeyhi olarak savunmuş ve Hurufî olduğunu saklamamıştır (Bilgin, 2007: 33-3). Bu bilgi dikkate değerdir zira Askalanî, Nesîmî ile aynı dönemde yaşamıştır. Yine Nesîmî tarafından Anadolu'ya gönderildiği söylenen Refî'i'nin *Beşâretnâme* ve *Genc-nâme* adlı eserleri açık bir şekilde Hurufî öğretilerini vazetmektedir ve Hurufîliği öğretme amacını taşımaktadır (Usluer, 2016: 28). Hiyerarşik bir örgütlenmesi bulunmayan Hurufilerin kendi mizaç ve önceliklerine göre farklı tutum takınmış olabileceği değerlendirilmesi, akla yatkın bir açıklamadır. Bazı Hurufiler, fikirlerini başka tarikatlar içinde gizlenerek yaymayı tercih ederken bazıları ise açıktan propagandayı tercih etmiş olabilir ki kaynaklar bu çıkarımı en azından yadsımamaktadır. Dolayısıyla Heß'in, Hurufilerin ilk dönemi diye adlandırdığı dönemi "*açık misyonerlik*" olarak adlandırması güçlü delillerden yoksundur, denebilir.

Hurufilerin genel bir gizlenme tavrına girmelerinin Anadolu'ya gelmeleriyle başladığı görüşü daha isabetlidir. Edirne Vakası'nın, Hurufilerin, siyasi otoriteyle yakınlaşarak "*Hurufî olarak*" meşruiyet elde etme arayışından vazgeçmeleri bakımından ise dönüm noktası olduğu görüşü de akla yatkındır.¹⁵ Bu yakınlaşma çabasının hezimetle sonuçlanmasının, Hurufilerin o dönem Osmanlılarca oldukça muteber kabul edilen Bektaşîlik tarikatına sızmalarını hızlandırması ve belki de Hurufî-Bektaşî yakınlaşmasının tarihî seyirini etkilemiş olduğunu söylemek mümkün olsa bile Bektaşîlikle kurulan ilişki bağlamında, Edirne Vakası'nın kesin bir dönüm noktası olduğunu söylemek zordur. Zira yukarıda da belirtildiği üzere, bu ilişki çok daha öncesinde başlamıştır.

Usluer, Heß'in yukarıda belirttiğimiz görüşüne karşı, II. Mehmed sonrasında Hurufilerin siyasi ilişkilerinin daha fazla olduğunu iddia etmekte ve buna dayanak olarak Gül Baba'nın Budin'in fethi sırasında Kanûnî Sultan Süleyman'a yardım edip

15 Ancak yine de bu girişimin örgütlü olmayabileceği ve bütün Hurufilerin aynı tutuma sahip olmadığını akıldan çıkarmamak lazımdır. II. Mehmed ile yakınlaşma girişiminin Edirne'deki Hurufilerin kendi inisiyatifleri olarak gerçekleşmiş olabileceği de unutulmamalıdır. Zira Hurufiler bu dönemde Anadolu'nun önemli merkezlerinde bulunmaktadır.

yaşanan savaşta şehit düştüğü ve diğer bazı Hurufilerin de dönemin devlet adamlarıyla sıkı ilişkiler kurdukları argümanlarını öne sürmektedir. Bu argümanlardan yola çıkarak Heß'in II. Mehmed sonrası "gizli propaganda" olarak tanımlamasının sorunlu olduğunu savunur (2020: 151). Usluer'in argümanını savunmak için verdiği isim olan Gül Baba'nın Hurufi olduğuna dair görüş olsa da Gül Baba daha çok bir Bektaşî dervîşi olarak tanınmakta ve kayıtlarda bu şekilde geçmektedir. Ayrıca Gül Baba'nın mahlası olarak bilinen Misalî mahlasıyla yazılan eserlerin Gül Baba ile ilişkisi kesin olarak tespit edilememiştir (Kaçalın, 1996: 227-228). Kınalızâde ve Ahdî'ye göre Misalî mahlaslı şiirlerin Gül Baba ile münasebeti zayıftır (Kaçalın, 1996: 227-228). Gül Baba'nın Kanûnî ile olan ilişkisinin Hurufilik üzerinden şekillendiğine ilişkin herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Cenaze namazının Ebüssuûd Efendi tarafından kıldırılması, onun dinî anlayışı düşünüldüğünde, Gül Baba'nın o dönem bile heretik bir düşünce olarak kabul edilen Hurufiliğin temsilcisi olarak tanınması ve kabul görmesi ihtimalini zayıflatmaktadır. Ancak Kanûnî'nin Hurufî öğretilerine toptan ilgisiz olduğu da söylenemez zira Kanûnî'nin bir şiirinde, Hurufî olduğu bilinen şair Nesîmî'ye nazire yaptığı bilinmektedir¹⁶ (Muhibbî, 2016: 16-17). Ancak Nesîmî'ye yaptığı nazireden yola çıkarak onun Hurufiliğe mütehammil ve müsamahakâr olduğu sonucunu çıkarmak zordur zira Nesîmî, şiirleriyle her meşrep ve mezhepten kişinin ilgisine mazhar olmuş biridir.

Özetle, Osmanlı'da Hurufilere yönelik kuşkunun ilk dönemlerden beri sürdüğü söylenebilir. Edirne Vakası'ndan çok sonra bile Muhi'tî Dede, Arşî gibi Hurufî olarak tanınan kişiler olsa da (Usluer, 2016: 29) kaynaklara bakıldığında bu kişilerin iktidar çevresiyle ilişkilerinin Hurufî kimliğiyle gerçekleştiğine ilişkin kanaati güçlendirecek ölçüde bilgiye rastlanmamaktadır. Bu kişiler kamusal alanda, genellikle, Bektaşî olarak tanınmışlardır (Usluer, 2016: 27). Gölpınarlı'ya göre Hurufî oldukları eserlerinden anlaşılan bu tür şairlerin aynı zamanda Bektaşî oluşları, Hurufiliği saklamak gayesini taşımaktadır (Gölpınarlı, 1973: 30). Bu yaklaşım makul görünmektedir. Buradan yola çıkarak Hurufiliğin Osmanlı'da, Edirne Vakası'ndan sonra da tebliği açıkça yapılmasından sakınılacak bir düşünce olmayı sürdürdüğü savunulabilir. Dolayısıyla Hurufilik her ne kadar özgün bir düşünce sistemi olsa da konunun kapsamına giren

16 Şiirin ilgili beyti şu şekildedir: "Çerâğum şem'üm ü nûrum ziyâ'um yılduzum şemsüm / Hezârum bülbülüm kebgüm Nesîmî yahşî elhânüm" Yine Nesîmî'nin "Nigârüm dilberüm yâerüm enîsüm mûnisüm cânüm/ Refîküm hem-demüm ömrüm revânüm derde dermânüm" beytine Celîs-i halvetüm varum habîbüm mâh-ı tâbânüm/Enîsüm mahremüm varum güzeller şâhı sultanüm" beytiyle göndermede bulunmuştur. Bkz. (Kaçar, 2019: 553).

tarih aralığında (özellikle II. Mehmed'den sonra) Hurufilerin kamusal tanınırlığının daha çok başka tarikat ve gruplar üzerinden gerçekleştiği ve kendilerini bu tür zümreler içinde saklama eğiliminde olduğu savunulabilir.

Sonuç

Bu çalışmada, Hurufilerin 1444 yılında Edirne'de uğradığı kovuşturma ve cezalandırma konusu, dönemin siyasi gelişmeleri çerçevesinde ele alınmıştır. Hurufiliğin doğuş şartları, düşünce yapısı ve bu çerçevede uğradığı baskı ve kovuşturmanın nedenlerine kısaca değinildikten sonra, Edirne Vakası ayrıntılarıyla birlikte ele alınmıştır. Edirne Vakası'ndan bahseden kaynaklar kritik edilerek Hurufilerin Edirne'de uğradığı baskı ve tecziyenin tek başına dinî yorum ve anlayışlarından kaynaklanmamış olabileceği önermesi ortaya atılmış ve bu önerme, dönemin siyasi parametreleri çerçevesinde ele alınarak tartışma derinleştirilmiştir. Bu çerçevede, II. Mehmed'in ilk saltanatına karşı devlet erkânı içinde gelişen tepki, başta Çandarlı Halil Paşa olmak üzere, bu kişilerin Edirne Vakası'nın içinde olmaları, haçlı tehdidinin halk ve ileri gelenler arasında yol açtığı tedirginlik de mevzubahis yapılarak bu önermeyi güçlendiren deliller olarak öne sürülmüştür.

Edirne Vakası'nın ele alınmasının ardından, bu dönüm noktasının Hurufiliğin siyasi tutumuna ne şekilde etki etmiş olabileceği hususu da değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, Hurufilik konusunda yetkin olan bazı akademisyenlerin fikirleri karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma neticesinde, Hurufilerin siyasi olarak Hurufi kimliğini kullanıp kullanmadığı konusu izah edilmeye çalışılmış ve Hurufiler için yapılan tarihî dönemlendirmenin Hurufilik-Bektaşilik ekseninde yeri sorgulanmıştır. Hurufilerin halkla ve devletle kurduğu ilişkilerin Hurufilik üzerinden mi yoksa Bektaşilik üzerinden mi gerçekleştirdiği sorusu yan bir argüman olarak ele alınmıştır. Sonuç olarak Hurufilerin Bektaşilerle kurduğu ilişkinin ve yakınlaşmanın Edirne Vakasından önce gerçekleştiği, Edirne Vakası'nın olsa olsa bu yaklaşmayı hızlandırmış olabileceği değerlendirilmesi ortaya atılmıştır. Ayrıca Edirne Vakası, Hurufilerin siyasi iktidarla kurduğu ilişki bağlamında ele alınmış ve Hurufilerin Edirne Vakasından sonra herhangi bir Osmanlı padişahı ile "Hurufi" olarak ilişki kurduğuna ilişkin güçlü bir delile rastlanmadığı görüşü öne sürülmüştür. Bu konuda öne sürülen isimlerin ise "Bektaşî" olarak tanındığı ve bundan hareketle Hurufiliğin halk ve devlet nezdinde en azından "resmî olarak" makbul bir düşünce olarak kabul edilmemeyi sürdürdüğü sonucuna varılmıştır. Bu çerçevede, Edirne Vakası'nın bir dönüm noktası olduğu vurgulanmıştır.

Hurufilik, Edirne Vakası ile birlikte Osmanlı toprakları içinde ilk dramatik tecrübesini yaşamış; bu tecrübe, Hurufilerin hem dinî hem siyasi eğilimlerini belirlemiştir. Anadolu ve Balkanlar deneyiminde sert bir kırılma noktası olan Edirne Vakası, müstakil hareket etmenin sakıncalarını dramatik bir şekilde anlayan Hurufilerin Bektaşî zümreler içinde daha fazla kaynaşmasını hızlandırmıştır. Bu süreç hem Hurufiliğin Bektaşîliği daha fazla ve derinden etkilemesi hem de Hurufiliğin Alevi-Bektaşî kültüründen etkilenmesi sonucunu doğurmuştur. Hurufilik, Anadolu ve Balkanlar serüveninde yoluna bu şekilde devam etmiş ve kendisi de bu süreç içinde Alevi Bektaşî inanç sisteminden etkilenip dönüşerek ortaya böylesi zengin bir düşünce geleneği çıkmasına katkıda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- AKSU, H. (1989). Ali el-A'î. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (C. 2) (ss. 381).
- ALKAN M., Yurtoğlu G. (2018). *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*, ss. 47-65.
- ARTAN M. (2019). Osmanlı Arşiv Kaynakları Çerçevesinde Şahkulu Ayaklanması'nın Sebepleri. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 19: 85-312.
- BABINGER, F. (2003). *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*. İstanbul: Oğlak Yayınları
- BABINGER, F. (2013). *Simavna Kadısoğlu Şeyh Bedrettin*. Çev. İ. Yazgan. Ankara: La Yayınları.
- BALLI, H. H. (2010). *Fazlullah-ı Hurûfî ve Hurûfîlik*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- BAHARLU, İ. (2021). *Şab'ın Bahçesinde – Şab İsmail Öncesi ve Sonrası Kızılbaşlık*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- BARKAN, Ö. L. (1993). *Kolonizatör Türk Dervişleri*. İstanbul: Hamle Yayınları.
- BİLGİN, A. A. (2007). Nesîmî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 33. Sf. 3-5.
- COA, A. (Bab-ı Asafî Mühimme Kalemi, Defterler). 7-26.
- GÖLPINARLI, A. (1973). *Hurûfîlik metinleri kataloğu*. Ankara: TTK Yayınları.
- GEORGIUS de Hungaria (1530). *Tractatum de Moribus, Conditionibus et Nequitia Turcorum*, Wittembergae ve Norimberga baskıları
- HEß, M. R. (2011). “Qualified “Heterodoxy” in a 17th century Hurûfî Mukaddime” *Orientalia Suecana LX (2011)*. ss. 151-162.
- İNALCIK, H. (1954). *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*. Ankara: TTK Yayınları.
- İNALCIK, H. (2010). *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları 1302-1481*. İstanbul: TDV Yayınları.
- İNALCIK, H. (2003). Mehmed II. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (C. 28) (ss. 395-407).
- KAÇALIN, M. S. (1996). Gül Baba. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (C. 14) (ss. 227-228).
- KAÇAR, M. (2019). “Osmanlı Düşünce Dünyasında Nesîmî Algısı” *Türk Edebiyatı. Aralık 2019*. 27-33
- KASIMOV, O. M. (2011). “Hurûfî Musa: Kur'ân ve Kitâb-ı Mukaddes'in Geç Dönem Orta Çağa Ait “Sapkın” Yorumuna Bir Örnek” Çev. N. Uzun, *Marife, Yaz 2011*, 179-202.
- KOYUNCU, N. (2014). *Osmanlı Devleti'nde Şîa Şafevî taraftarlarına uygulanan cezai yaptırımlar İran tebaasıyla evlenme yasağı*. Konya: Çizgi Kitapevi.
- MACİT, M. (2012). *Karaköyünlü Cihânsâh Hakîkî'nin Türkçe şürleri*. Muhsin Macit (Haz.) 30.03.2023 tarihinde (<http://koha.ekutuphane.gov.tr/cgi-bin/koha/opac-MARCdetail.pl?biblionumber=123134> adresinden erişildi.)
- MÉLIKOFF, I. (2019). *Uyur idik uyurdular – Alevilik-Bektaşilik araştırmaları*. Çev. T. Alptekin. İstanbul: Demos Yayınları.
- MUHİBBÎ (2016). *Mubibbî Divânı*, Haz. K. Yavuz; Orhan Yavuz. İstanbul: TYEK Başkanlığı Yayınları.
- OCAK, A. Y. (2002). *Alevî ve Bektaşî inançlarının İslam Öncesi Temelleri Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- OCAK, A. Y. (2011). *Babaîler İsyanı - Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam – Türk Heterodoksisinin teşekkülü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- OCAK, A. Y. (2013). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülbidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15-17. Yüzyıllar)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ÖZCAN, A. (2010). Eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (C.38) (ss. 485-486).
- ÖZCAN, E. S. (2010). "Fâtih Sultan Mehmed'in Hikmete "Sığınması" Üzerine" *Mukaddime I- 2010*, ss. 19-45.
- ÖZCAN, A. T. (2013). "Macaristanlı Georgius'a Göre XV. Yüzyıl Türkiye'sindeki Heterodoks Kesim" *Diyalog II-2013*, ss. 110-120.
- ÖZ, B. (1997). *Alevilik ile İlgili Osmanlı Belgeleri*. İstanbul: Can Yayınları.
- ÖZ, M. (2007). Râfızîler. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (C. 34) (ss. 396-397).
- REFİK, A. (1994). *On altıncı Asırda Râfızîlik ve Bektaşîlik*. Haz. M. Yaman. İstanbul: Ufuk Yayınları.
- ŞAHİN, İ. ve EMECEN F. (1994). *Abkâm Defteri, II. Bâyezîd Dönemine Ait 906/1501 Tarıblı Abkâm Defteri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- ŞAHİN, H. (2007). Otman Baba. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 34) (ss. 6-8).
- ŞEREF, Han (1971), *Şerefname*, İstanbul: Ant Yayınları.
- TAŞKÖPRÜLÜZÂDE (2019). *Eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye – Osmanlı âlimleri (çeviri – eleştirmeli metin)*. Haz. M. Hekimoğlu İstanbul: TYEK Başkanlığı Yayınları.
- USLUER, F. (2009). *Hurufîlik - İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- USLUER, F. (2016). *Kismet-Nâme Hurîfî şürler II (inceleme-metin) Mubâtt Dede*. İstanbul: TYEK Yayınları.
- USLUER, F. (2020). "On Hurufism and its periodization" *Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi*, 24, 1 (2020), ss. 145-158.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi I*. Ankara: TTK Yayınları.
- YURTOĞLU, G. (2016). "Otman Baba'nın Tarikatına Dair" *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 0/80 (2016), ss. 137-150.